

Benczédi Gergely: A kolozsvári Unitárius Kollégium vázlatos története. A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1900-1901. iskolai évről III – LXXVI.

Építési jegyzőkönyv 1893-1902. (Kéziratot kötet az Unitárius Egyházi Levéltárban.)

Építési napló [1900 – 1902] (Kéziratot kötet uo.) 188 l.

A kolozsvári Unitárius Kollégium írásban és képekben. Az új kollégium megnyitásának emlékére szerkesztette és kiadja: Dr. Boros György. Kolozsvárt, 1901.

A kolozsvári unitárius új kollégium megnyitó ünnepélye 1901. évi szeptember hó 22-én. Kiadta az Unitárius Egyház. Kolozsvárt, 1901.

Gál Kelemen: A kollégium építésének története (1890 – 1902). A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1901-1902. iskolai évről 3–24.

Pákei Lajos: A kollégium leírása. Uo. 65–76.

Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568 – 1900). I – II. kötet, [Kolozsvár], 1935.

Gál Kelemen: Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az Unitárius Egyház történetéből. Cluj, 1936.

Boda Károly: A kolozsvári Brassai Sámuel Líceum rövid története különös tekintettel az utóbbi évtizedekre. Fiatal Szívvél 22. sz. (1990/91) 98–117.

Gaal György: Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1995.

KRÍZA ILDIKÓ

KRIZA JÁNOS HELYE A MAGYAR MŰVELŐDÉSBEN

Kriza Jánosra emlékezve 190 év után

Kriza János 190 évvel ezelőtt, 1811-ben született Nagyajtán. A mai nap nem igazán kerek évforduló, de órá emlékezni mindig felemelő érzés. Egyénisége, életműve, tevékenysége, máig tartó hatása erőt ad tisztelőinek. Unitárius püspök volt, egyháza megreformálója, a székely népköltészet első gyűjtője és publikálója, a 19. századi reformnemzedék kiemelkedő egyénisége. Önvallomásában, életének egyetlen saját kezű bemutatásában éppen úgy, mint a verseiben büszkén vallja magát Székelyföld fiának.

Életéről röviden

A nagyajtai félkezű papnak, az unitárius lelkésznek elsőszülött gyermeke volt. 1811. június 28-án született. A Kriza család torockói eredetű, de ő Erdővidéket mondta hazájának, és a székelyek közösségében érezte otthon magát. Édesapja fiatalon megsérült, elvesztette fél kezét, ezért Kolozsvárra küldték tanulni, ahol 1805-ben szentelték unitárius lelkésszé, és 1808-ban

hívták Nagyajtára. Gyermekévei ehhez az erdővidéki faluhoz kötik, itt kezdte elemi iskoláit, és kilenc éves kora után mindig szívesen tért vissza a kicsi szülői házba, nyolc testvéréhez és a vidámságot teremtő énekes hangú mostohához, mert édesanyja, Bencze Borbála hamar meghalt az öccs, Ferenc születését követően.

1820–25 között Torockón tanult a Sebes Pál irányította jó hírű *particula iskolában*, itt írta latinul disztichonjait, amelyeknek csak a híre maradt fenn, és itt születtek azok a versek is, amelyek közül néhányat a *Vadrózsák* 538–9. oldalán találhatunk. Torockó korán polgárosodó, lokális öntudattal bíró közössége indította Krizát útján. A 19. század elején a város bányászata, vasművészete előnyöket biztosított a megfeszített munkával élő lakosainak, rangos házakat, díszes lakásokat, értékes népviseletet mondhatott magáénak. Kriza érzékeny lelkületét befolyásolta a Székelykő tövében meghúzódó város. Ott tanult verselni, ott ébredt az olvasás élvezetére, és fedezte fel a Toroda közelségében lévő unitárius városban a közösség formáló erejét, az anyanyelvismeret fontosságát. Visszaemlékezése tanúskodik az esti olvasásban lelt élményekről, a kisváros különös világáról, bezártságáról, sajátos kultúrájáról.

A reformkor egyik fő célja volt a magyar irodalmi élet kiterjesztése, a magyar nyelvű alkotások terjesztése, a kulturális örökség feltárása, a műveltség általánossá tétele. Ezt megérezve és tudatosítva már Székelykeresztúron, a gimnáziumban ifjabbak felügyelete ürügyén olvasókört szervezett. Később Kolozsváron, teológus korában, amikor algimnáziumi tanulókat tanított, a *főtanoda* könyvtárának segédfelügyelője lett (ami akkor rangot, megtiszteltetést jelentett), a diákoknak olvasótársaságot indított. A résztvevő tanulók, tanárok és rokonszenvezők verseit zsebkönyvekben terjesztette. Felsőbb szintű stúdiumait Kolozsváron végezte, jogot, teológiát, filozófiát, bölcsészetet tanult. Rendszeresen írt és fordított verseket. Epigrammaiban a társadalom hibáit, az emberi gyengeségeket ostorozta, de írt hibátlan szonetteket, népeletet bemutató népdalokat. 1835-ben a kolozsvári anyaegyház papjává választotta, és az egyház régi szokásához híven külföldi tanulmányútra küldte Berlinbe. Az újonnan alakult Friedrich-Wilhelms-Universität Berlinben az akkori protestáns világ egyik pezsgő életű egyeteme volt. Ott tanítottak a Humboldt testvérek, mellettük a Grimm testvérek, akik megírták a német mitológiát, a német grammatikát, akiknek mese- és mondagyűjteménye rövid idő alatt világhírű lett. Ezen túl a polgári családok otthonában szervezett irodalmi szalonok formálták a művészet és kultúra minden ágát. A berlini évek ébresztették Krizát a magyar kultúra értékeinek megbecsülésére. A külföldet járt peregrinusok régi hagyománya szerint a haza megismerését a világlátás tette teljessé. Távolról az otthoni kultúra új összefüggésbe ágyazottan megjelentette valós értékét. Kriza nem utazgatott, mint más főurak, mert a szegény unitárius eklézsia támogatásából erre nem futotta, de így is módja volt tisztázni magában a „*rideg hegeli philosophia rendszerét és az ő képére és hasonlatosságára alkotott theológia*” erdélyi gyakorlattól távoli helyét.

Költészete

A nélkülözések fiatal szervezetét próbára tették, így hazatérése után betegsége miatt kényszerpihenőre tér borszéki borvizekkel kúrálni magát. Ezt az időt verseinek rendezésére használta fel. Közzétette az *Athenaeum* és *Remény* című zsebkönyveket jórészt saját verseivel, sokszor álnéven, valamint angolból, németből, franciából fordított költeményeit. Elsőként kezdte Milton *Elveszett paradicsom*ának magyarra fordítását, és az orosz népdalok magyar nyelvű megismertetését, de fordított Lamartine-prózát, Heine-költeményeket, Byron szenvedélyes hangulatú verseit sok-sok egyéb mellett. Kezdeményezése országos visszhangot váltott ki, és a Kolozsvártól többnapig járóföldre lévő pesti írók, tudósok felfigyeltek eredményeire. A méltatást a kor jeles irodalomtudósa, Toldy/Schedel Ferenc írta. Javaslatára 1841-ben a Kisfaludy Társaság irodalomtudósai Kriza Jánost az Akadémia tagjai sorába választották. A korabeli sajtó szerint *Kriza három év alatt Erdély társ nélküli népdalnoka lett. Az azóta eltelt másfélszáz év igazolta a megállapítás helyességét. Napjaink irodalomtörténészei egyetértően állítják, hogy ő volt Petőfi plebejusi népiességének legjelentősebb előfutára, hiszen Petőfi-elődök nélkül nem juthatott volna olyan magaslatra, ahová elért. Költészetében a verselés szabályait megtartva egy új irányt teremtett, amennyiben a falvak lakóit és életformájukat nem az elit kultúra szemszögéből, nem is a rousseau-i romantikával láttatta, hanem a maguk valóságában. Megteremtette az irodalmi népdalokat. Nemcsak az ő korában, de még később is rendhagyó vállalkozás volt. Kriza a költészet segítségével tárta a világ elé a székelyek mindenkitől különálló helyzetét. A határőr-szolgálatos paraszti sorsú szabad székelyek kettős terhét a *siculicidium* után először ő tette költői tárgyá az *Erdővidék az én hazám* kezdetű versében:*

*Nyílj mélyebben, te barázda
Patakként foly könnyem árja
Apámat háború
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.*

*Holnap indul a legénység
Komondóba, semmi mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmét.*

Költészetével éppen ahhoz a társadalmi réteghez szólt, amelyik nyitott volt a köznép sorsa iránt, amelyik nem határozta el magát a falun és városon élőkötől, és a polgárosodás hívei voltak, megbecsülték a hagyományos értékeket, tudásukkal sokféleképpen segítették a társadalom fejlődését. Ezért mondjuk, hogy Kriza az erdélyi reformnemzedék egyik legjelentősebb tagja volt.

Szerelmi versei a kor puritán irányát erősítették. Költészete kedvesen sejtető érzéseket fogalmaz meg a népköltészettől eltérő módon, de annak

szimbólumaival és szóhasználatával. Versei egynémelyike közzájra került, dallammal együtt vált népszerűvé. Kéziratos énekeskönyvek bizonyosága szerint sokfelé ismerték nyomtatás nélkül például *A hazatérő katona* című versét.

*Idegen országban
Árnyékot ad egy fa,
Alatta kesereg
Egy vagdalt katona.*

*Hajh, keserű kenyér,
A katonakenyér
Veres a karéja
Mert festi piros vér,*

*A bele nem puha
De kemény, mint a kő.
Nem patyolat-fejér,
De barnán sötétlő.*

Kriza verseinek hitele, lírai ereje a természetes előadásban rejlik. A fenti példából érezhetni, hogy a székelyekre kirótt nehéz katonasorsról a maga valóságában lehet írni. Így lett költészete érthető, világos, emberközeli. Előtte senki így nem verselt. A költészetét illető elismerések és a kedvező fogadtatás ellenére rövidesen hűtlen lett a műzsákhöz, költő vénája 1842-ben megszakadt, később egy-egy alkalmi verset, himnuszt írt csupán. Szentiványi Mihálynak, a szívbeli barátinak bírálata ejtett olyan sebet, amely később sem hegedt be. Emellett papi hivatása, teológiai tanári kötelezettsége, zsurnalista munkája messzi útték tőle a műzsát. 1852-től kinevezés nélkül irányította az erdélyi unitárius egyházat, 1854-től Kolozs megye esperese lett, majd 1861-ben a tordai zsinaton unitárius püspökké választották.

Az unitárius püspök

Élete utolsó húsz évének munkásságát két főirány határozta meg: egyházszerzői és népköltészet-gyűjtői tevékenység. A papi, hittantanári, egyházszerzői, kátéírói, énekeskönyv-szerkesztői, egyéb közéleti tevékenysége foglalta le a legtöbb idejét, de emellett egy pillanatra sem csökkent a néphagyomány megmentésére irányuló törekvése. A szabadságharc utáni benuultságból az ő levelezése, személyes látogatása rázza fel a falusi papokat, a tanítókat, a városok unitárius közösségét. A kor elvárása szerint egyszerű stílusban megírta vallásának alaptételeit, a teológusoknak pedig a dogmatikát, egyháztörténetet. Elkészítette a temetési rendhez alkalmazott új halotti énekeskönyvet, amelyet kevés módosítással mindmáig használnak. Megszervezte és szerkesztette az első és napjainkig megjelenő unitárius tudományos folyóiratot, a *Keresztény Magvetőt*.

A nyomtatásban közzétett szentbeszédeivel és a teológián előadott tudománytörténeti óráin, etikáról szóló előadásain az unitárius egyház alaptételeit

hirdette. Egyházszerzői tevékenységével a szétszórt, üldözött közösségek megerősödtek. Fontosnak tartotta a személyes kapcsolatot, és a távoli kicsi falvak unitáriusait személyesen kereste fel újjáéleszteni a gyülekezeti életet. Megteremtette a nemzetközi kapcsolatokat, főleg az angliai egyházakkal. Amerikai szakirodalmat, Channing hittételeit tanítványaival, paptársaival együtt megvitatva fordította le, és adta ki magyar nyelven. Megszervezte a végző teológusoknak, hogy papi hivatásuk megkezdése előtt egy-két évet külföldön tanulhassanak, amelynek következményeit az erdélyi szellemi élet sokféleképpen igazolja.

A Vadrózsák születése

Az unitárius püspök másik, cseppet sem kevésbé fontos munkaterülete a néphagyományokra irányult. A 40-es évek elején fordult Kriza érdeklődése a népköltészet felé: „*Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever senkitől sem figyelve meg a nép alsó rétegeiben; s attól fogva az egyet számtalan foglalatosságaim közepette sem vesztettem el szemem elől, magam is gyűjtöttem mind Székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolozsvárt lakó sok-sok férfi és asszony embereknél.*”

Ez a vallomás 1860 táján született, valószínűen akkor már nem volt ildomos a berlini évek tanulságait emlegetni, sem a szilenciumra ítélt Erdélyi János nevét.

Az irodalmi körök országszerte a 40-es évektől kezdve tudatosították a népköltészet jelentőségét. Számos előzmény után a Kisfaludy Társaság, a mai Tudományts Akadémia elődje pályázatot írt ki a néphagyomány gyűjtésére, és a beérkezett anyagot Erdélyi János rendezte sajtó alá. Kriza gyűjtési felhívása az országos mozgalommal egyidejű, de attól független. 1842-ben jelent meg először népdalok gyűjtésére szóló felhívása, amit 43-ban és 44-ben megismételt. Ekkor már kezében volt egy füzetnyi népdal a pesti *Honderű* 1843-as híradása szerint. Az anyagi fedezet és a nyomdai vállalkozó hiánya megghiúsította szándékát, később a papi kötelezettsége a szabadidejét korlátozta. Csak a szabadságharc után, a mindent gúzsbakötő évek csöndesedésével kezdett a *Vadrózsák* szerkesztéséhez. Leveleiből tudjuk, ujjongott mindig egy-egy ballada megtalálásakor, lelkesen buzdította további kutakodásra a paptársait, a tanítókat, az ismerőseit. Gyöngybetűivel írta a leveleit fáradhatatlanul, hogy minél több régiség kerüljön elő. Eközben megtalálta az 1532-ből való Szent Brigittához fohászoló imákat, amit őrála neveztek el *Kriza-kódex*nek. Felfedezte a szombatosok ismeretlen énekeskönyvét, és számos lappangó, elfelejtettnek hitt erdélyi kéziratot juttatott el az Akadémia Könyvtárába.

Legismertebb műve a „*Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény*”, ami 1863. január 14-én jelent meg Stein János nyomdájában gróf Mikó Imre anyagi támogatásával. Jelentős várakozás előzte meg a régóta készülő kiadványt, mindenekelőtt a balladák miatt. Így természetes, hogy a gyűjtemény élén a balladák olvashatók.

Kriza munkája nyomán lett a ballada ismert és fontos fogalom Magyarországon. Korábban nem tudták, hogy a sorsokat bemutató, tragédiákat érzékeltető balladáknak miért van nagyobb hatásuk, mint a daloknak. A filozófus, esztéta Erdélyi János országos gyűjtést publikált, ott jó néhány ballada található ugyan, szám szerint 17, de akármilyen jó művészi érzékű tudós volt, nem figyelt erre. Így például a Fehér Annáról szóló, a testvéréért szüzességét feláldozó leány tragédiája megbújt a többi ének között, pedig ez igazi ballada. Nem vette észre azt sem, hogy a rátarti büszke leány halálatáncoltatása mély emberi érzésekkel balladai köntöst öltött. A zárt szerkezetű, rövid epikus énekek emberi tragédiákat szólaltatnak meg, katarzis-élményt váltanak ki. Ezek stílusa, gondolatvezetése, eseményközlése eltér a dalokétól, hiszen ezek a balladák. A balladákat Kriza fedezte fel, és a népköltészet csúcsának tartotta.

A népballadák felfedezése

Az első közlés érdeme egyik barátjáé, a paptárs Nagy Lajosé, aki 1858-ban kiadta a „nyelvészeti tekintetben érdekes” balladát Barcsai fejedelemről, abban a hitben, hogy a magyar történeti ének egy darabját találta meg. Arany János ekkortájt többször szolt az eltűnt naiv eposzról, az elfelejtett történeti énekhagyományról, és fájón sóhajtott fel, amiért nincs nálunk ének a törökverő Hunyadiról és az országépítő Mátyásról vagy a honalapításról. És lám ekkor történt a csoda, szeme elé kerül a Barcsai-ballada, *A megégetett hűtlen asszonyról*, a szerelmi háromszögről szóló ismeretlen alkotás, az elveszettnek hitt epikus költészet részeként. A szerény publikáció lavinát indított el. Világossá vált, hogy még mindig él a szájhagyományban, az íratlan költészetben olyan emlék, amely a nagy sorsfordulókat, emberi tragédiákat, történelmünk adalékait fejezi ki. Kriza rendszeresen hírt adott leveleiben ezekről a szellemi élményekről Gyulai Pálnak, Toldi Ferencnek, Lugossy Józsefnek és másoknak, felfedezéseiről, és hirdette, Bethlen Anna, Fogarasi István, Rákóczi neve nem véletlenül került a balladákba. A zárt szerkezetű, rövid, feszes tartalmú epikus ének, a ballada nagy meglepés volt a nemzeti kultúra iránt érdeklődőknek. Hónapról hónapra újabb élménnyel gazdagodott Kriza, mert ő olvashatta először Kádár Kata balladáját, akit a szívtelen anya elválasztott szerelmétől, és csak halálukban egyesülhetnek szép kápolnavirágokként. Ő fedezte fel a gyermekeit elhagyó anya tragédiáját, Budai Ilona sorsát, aki menekülése közben megtagadta gyermekeit, mondván: „*Gyermek helyébe gyermeket ad az Isten, / De kincsem helyébe kincset nem ad Isten.*”

Először Kriza olvashatta Kőműves Kelemen esetét, aki magas Déva vár felépítéséért feláldozta feleségét, családját, egyéni boldogságát. Déva vára az első unitárius püspök raboskodásának, halálának színhelye volt, és méltán váltott ki megkülönböztetett érdeklődést. A történeti témájú balladák felfedezésekor úgy érezte, az íratlan történelem egy-egy darabja került elő. Egyre több történeti vonatkozású alkotás (monda, ballada, 48-as hőskről szóló énekek, hun-magyar rokonságot éltető emlékek) került elő.

A ballada a Tudományos Akadémián is az érdeklődés középpontjába került. 1860-ban Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* címmel előadást tartott Kriza anyagáról, a folklór társadalmi helyéről. A két kiválasztott ballada Kőműves Kelemennéről és Molnár Anna történetéről szólt. Gyulai a népköltészet csúcspanak tartotta a balladákat, és elragadtatásában azt mondta, hogy egész költészetét odaadná, ha ilyen verseket tudna írni. A lelkes hangulatot a *Fővárosi Lapok* újságírója, Julian Grozescu hűtötte le, mondván, Kriza románból fordította a két balladát, *Toma Alimos* és *Manole mester* történetét ültette át magyarra. A vádaskodás nyomán szenvedélyes hangú újságcikkek jelentek meg. Kriza János a szerény, becsületes, puritán püspök, aki nem tudott románul, sértésnek vette az alaptalan vádat, hiszen a plágium az ő egész munkásságát kérdőjelezte meg. A „Vadrózsapör” – ahogyan Arany János nevezte – sokáig húzódott. Napjainkban könnyű bölcsnek lenni és kimondani, hogy a tudományos megismerést ez a vita jelentősen segítette. Egyre több balladaváltozat került elő bizonyítandó a magyar népköltészet értékét, romántól elkülönülő sajátosságát. Megindult a román népköltészet gyűjtése is. Világossá vált, hogy a szájhagyomány világszerte sok közös vonással bír, és csak az egyedi megfogalmazások köthetők egy-egy etnikumhoz vagy népcsoporthoz. Kiderült az is, hogy a székelység olyan gazdag balladaköltészettel rendelkezik, amelyhez hasonló Magyarország más vidékén nem található.

A ballada felkeltette az írók, költők, tudósok figyelmét. Mindenki balladát akart gyűjteni. Valóságos „ballada-láz” terjedt az országban – Gyulai szavait idézve. Ha nem sikerült szép balladára bukkanni, akkor maguk formáltak egyet-egyét, mint tette ezt Gyulai Pál az árva kisfiú esetében, vagy Benedek Elek, aki három töredék egybeszerkesztésével egy hősenek alkotott. Neves művészek illusztrálták a kiadványokat, és megszületett az első tudományos értekezés is.

A tájnyelvkutató Kriza

Kriza János gyűjteménye 1863-ban újdonság volt nyelvi tekintetben is. A tájszavakra figyelő, dialektusokat elkülönítő gondos szerkesztő, e munka élén hosszú í-vel írja nevét: Kríza. Erről az utókor méltatlanul elfelejtkezett. Kistáji egységekben tette közzé az anyagot, amelyet évekig tartó kiterjedt levelezéssel, helyi értelmiségiek bevonásával gyűjtött össze. Dalok, balladák, rítusénekek, szokásdalok, mesék, mondák, mondókák, táncszók, találós kérdések stb. mutatják, hogy Kriza túllépett minden előzményen, kortársi gyakorlaton, és a népköltészetet a maga teljességében mutatta be. A változások sokféleségére is érzékeny volt, hangsúlyozta, hogy a vidékek közötti különbséget a variációk képviselik. Emellett gondos tájnyelvi közléssel érzékeltette a csoportok közti különbséget. Először állított össze *Tájszótárt*, amellyel utat nyitott a dialektológia előtt. Ez a szótár mai napig eligazít a székely dialektusok körében, különösen, ha hozzávesszük a népsajátságok című közlését, ahol tudatosan sűrítette azokat a beszédmódbeli eltéréseket, tájszavakat, szó-

fordulatokat, amelyek egy adott térségre jellemzőek. A dialektusok felfedezése gyermekkori élményből fakadt, később ezt tudatosította, vidéki útjain megfigyeléseit pontosította. A hatalmas anyaghoz tanulmányt írt *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* címmel, megalapozva a nyelv földrajz akkor még nem művelt tudományát. Levelezéséből tudjuk, hogy nyelvészeti munkáinak folytatására Gyulai Pál ösztönözte. Felfigyelt arra is, hogy a családnevek, személynevek eltérnek az ország más részén használtaktól, tudatosította a kicsinyítő képzős szóalkotás rendszerét, az állatnevek, gúnynevek jelentőségét, a mondatok szórendjét és még sok egyebet. Tanulmánya és tájszótára ötletekkel van tele, amelyeknek kidolgozására azóta sem jutott elég idő. Tudománytörténeti jelentőségén túl fontos hangsúlyozni, hogy ténymegállapításait ma is hasznosítja a dialektológia.

Székely népmesék

Kriza népmesegyűjtése külön figyelmet érdemel. Látszólag kevés a mese a *Vadrózsákban*, mert Kriza már a kötet összeállításakor látta, hogy egy újabb kötetre való anyag gyűlt össze: „*van népmesém valami 60 vagy 70, közmondás öt ívre való*” – írta a szerkesztés közben, és tudatosan tervezte a *Vadrózsák* második kötetét sok más gyűjtéssel együtt. Erre sajnos nem került sor, és kéziratának elkallódása pótolhatatlan veszteség. Mégis az az 55 mese, amelyet Kriza gyűjtéséből ismerünk, a székely népköltészet legszebbjei. Generációk nőttek fel *A rossz fonóleány*, *Szép Palkó*, *Möndölecske*, *Az aranyszörű bárány*, *Erős János* történetén. Számos kiadás, de még több hivatkozás nélküli átdolgozás éltette azt a tündérvilágot, szókincset, gondolkodásrendszert, amelyet Kriza János és gyűjtőtársai megmentettek a feledéstől. A megmaradt szövegek hűen képviselik a tündérmesék, novellamesék, tréfás mesék, legendamesék sajátos világát. A hősök kalandjai a győzelmet ígérő eseményleírások, az igazság vágyvilága a *Vadrózsák* meséiben természetes módon tárul elénk.

A változatos székely népmesék csupán töredéke annak a hatalmas mesekincsnek, amit az elmúlt másfélszáz évben a szakemberek összegyűjtöttek, mégis reprezentatív képet adnak a 19. század közepén élő erdélyi szózhagyományról. A szövegszerkesztés világos, egyszerű és tömör. Kriza közlése nyomán lett országosan ismert a rest asszony mese, amelyben a rátarti asszonynak a férje a macskát utasítja munkára, de amikor a feladat elvégzetlenül marad, az asszony hátára kötött macskát veri meg, ezzel törve meg felesége ellenállását, tudatosította a kötelességvállalást. A széles kapcsolatrendszerrel bíró mese rövid tényközlése, élvezetes előadása egy szóval sem több, mint amire szükség van. Nem véletlen a gyors elterjedése, más változatok ellenében a háromszéki forma térhódítása.

A tündérmesékben a mítoszvilág részei tárulnak elénk. A jó és a rossz bonyolult útvesztőjében Mirkó királyfi kalandjai mutatják a helyes utat. A képzeletvilág gyökerei a kereszténység előtti világlátást sejtetik különösen a természetfeletti erőkkel való viaskodásban. A székely népmesék népszerűsége

gét mutatja, hogy megjelenése után röviddel majd mindegyiket angolra fordították, itthon pedig Benedek Elek a *Magyar mese és mondavilág* című munkájában számosat átvett, később Illyés Gyula a *Hetvenhét magyar népmese* című válogatásának felét Kriza gyűjtéséből merítette.

Kriza meseközlése a kutatók körében ellentmondásos ítéletre adott lehetőséget. Egyrészt Arany László nyomán elterjedt az irodalmi igénytel megírt mesék divata, és ezért ők Kriza közlését *póriásnak* tartották. Másrészt a népnyelv felfedezői elítélték a *nem kellően hiteles*, szabatos, pontos meseközlést. Ez az alapja a „*második vadrózsapör*”-nek, amely nem kevésbé tanulságos, mint a balladák hitelességét firtató előző vita. Arany János az *Eredeti népmesék* című tanulmányában azt írta: „*A jó gyűjtő mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonóházaiban, pásztortüzeinél forogván úgy szólva ott nevelkedvén fel, bírja ennek ne csak a nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze-járása, képzelődése, modora az emlékezetében ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe.*” Kriza gyűjtőmódszere és közlési stílusa Arany Jánost követte. Ezért, ha társai irodalmi stílusban lejegyzett szöveget küldtek, azt ő „*visszaszékelesítette*”, vagy elküldte e célból valamelyik munkatársának. Kriza ugyanis széles munkatársi közösséget irányított, és gondosan ügyelt a szakszerűsége. Ez indokolta, hogy Tiboldi István meséiből, anekdotáiból egyet sem vett a gyűjteményébe, mondván, „*biztosítva vagyok a valótlanok s irodalmi kocsintások ellen.*” Arany János szellemében minden mesét a feljegyzés színhelyén élő dialektusban kívánt közölni. A töredékesen megmaradt levelezése bizonyítja időigényes fáradozását. Így pl. az árkosi Lőrinczi Elek alkalmatlan volt a háromszéki mesék ellenőrzésére, mert „*ő gyűjteni igen jó és élénk ember, de a sajátos székel köznépi nyelvet nem szedegette volt begyibe: non existente fundamento, non est sperabilis aedificatio*” (*nem lévén alap, nem reménylendő felépítmény*). Maga vállalta az egész anyag átdolgozását. Nagy odafigyeléssel, törődéssel alakította a meséket, és azokat „*az utolsó hangig, jottáig érvényesülő nyelvészeti hitel*” igényével nyújtotta át az olvasóknak abban a hitben, hogy a *székely hang* tetszést vált ki.

Jelentős elismerés fogadta a *Vadrózsákat*, és az Akadémia rendes tagjává választották Krizát 1863-ban. Később számos, korunkig le nem csillapodó, visszatérő támadás érte a közlésmódot, hamisítással vádolva, pedig ő csak a gyűjtők, lejegyzők hibáit javította, nem az adatközlést. Kevés eredeti kézirat maradt meg, de azok ismeretében megállapítható, hogy az élő mesemondást követik a leírt szövegek. Kriza a lehető legnagyobb mértékben hű maradt az eredetihez, és csak az irodalmi formát változtatta vissza olyanra, ahogy valószínűen elhangzott. Kriza a népköltészetet művészetnek tartotta, a legszebb változatok kiadására törekedett. Tehette ezt azért, mert munkatársai, mesemondói ennek az igénynek megfeleltek. A kéziratok és a megjelent szöveg összevetése igazolja, hogy a hibátlan szövegek eredeti formája is hibátlan. Nem közölte az irodalmiasított vagy népmesétől idegen szövegeket még akkor sem, ha éppen a mecénás gróf Mikó Imre kérte. Szilárd erkölcsi elve,

alapos tájismerete és folklorisztikai tájékozottsága kellő háttérrel biztosított a szöveggözléshez. Ez a magyarázata annak, hogy a *Vadrózsák* meséi oly szépek, formásak, erkölcsi mondanivalójukban hibátlanok. Ha Kriza életben marad, akkor ez a mesegyűjtemény jóval terjedelmesebben maradt volna ránk.

Az elmaradt folytatás

A *Vadrózsák* második kötete csupa rejtély. 1863-ban kezében van 30–40 ívnyi anyag, főleg mese, de a nyomdai adóssággal nem tud megbirkózni. Népszerűsége ellenére eladatlan példányok tornyosulnak szobájában, a nagylelkű Akadémia csupán 20 példány megvásárlására tesz ajánlást. A néhány oldalas füzetkére előfizetők a teljes kötetet kérik térítés nélkül, a gyűjtők ingyen szeretnék megkapni a drága könyvet. A filléres gonddal küszködő püspök nem talál megoldást. Amikor 64 éves korában, 1875 márciusában egy tüdőgyulladás elviszi, a kéziratot az özvegye elküldi az Akadémiának. Ebből szerkesztette Gyulai Pál a Magyar Népköltési Gyűjtemény III. kötetét, és állította: itt a *Vadrózsák* második kötete. Tovább senki sem törődött a hagyatékkal.

Gergely Pál 1948-ban véletlenül arra lett figyelmes, hogy az Akadémia vizes pincéjéből penészes papírokat cipelnek a Dunába. Az Arany László-féle gyűjtemény részeként találták meg a Kriza-hagyaték egy töredékét, kiadott mesék kéziratait, kiadatlan meséket, szokásleírásokat, tájszógyűjteményt, zsolnárfordítást, egyházi beszédeket, leveleket és sok más egyebet. Az olvasható, megmenthető népköltészet nagyobb része megjelent a *Székely Népköltési Gyűjtemény* 1956-os kiadásában és Kovács Ágnes szerkesztette *Az álomlátó fiú* 1961-es meseválogatásban. További ismeretlen Kriza-kéziratot tett közzé Faragó József, Kriza Ildikó, Tátrai Zsuzsanna. Valószínű azonban, hogy a később előkerült, kiadott vagy arra még váró közvetlenül vagy közvetve a Kriza-hagyaték részei. Kriza többször hivatkozik a gyűjtőkre, a nála lévő népköltési anyagot vidékenként, gyűjtőkként tartotta egységben. Ennek volt a része Mikó Imre mesegyűjteménye, Tiboldi István anekdotái. Ez utóbbinak jelentős része 1988-ban megjelent. Számos kérdés azonban nyitva maradt.

Kriza öröksége

A magyar népköltészet megismerésében első helyen áll a *Vadrózsák* című kötet. Ez a legnépszerűbb, legtöbbször kiadott folklórgyűjtemény. Egyes balladái, mint például *Kádár Kata*, *Molnár Anna* tankönyvek, szövegválogatások révén lettek közzismertté, és Kriza nevének említése nélkül az irodalmi műveltségünk részévé lettek. A *Vadrózsák* dalai, balladái dallam nélkül kerültek kiadásra, és arról sincs tudomásunk, hogy esetleg készültek-e dallamfeljegyzések, mégis soknak ismerjük a dallamát, mert a későbbi magnetofonos gyűjtés feltárta a valószínűen hozzákapcsolódó dallamot. Másokat a népköltészet iránt érdeklődő művészek megzenésítettek. Népszínművekben már a 19. században

egy-egy balladát színpadra alkalmaztak, és később opera-librettóként kaptak szerepet. Több Kriza-gyűjtést megzenésített Kodály Zoltán a *Székelyfő* című daljátékban. Opera készült a *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata* ballada alapján. Se szeri, se száma a Kriza-mesék kiadásának, elterjedettsége nyelvhatáron túl, Európán kívül is ismerik. Megszámlálhatatlanok azok, akik a *Vadrózsák* révén egész életre szóló felejthetetlen élményt kaptak, hiszen Kriza olyan kerek egész kulturális hagyatékot mentett meg a 19. század közepén, amelynek ma már csak töredékei találhatók. A nagy költők életműveinek értékeléséhez hasonlóan elmondható, Kriza tevékenysége nélkül szegényebb lenne irodalmunk, és szegényebbek lennénk mindannyian.

Irodalom

Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila

1965. Kriza János. Három tanulmány. Kolozsvár (2. kiadás Bukarest 1971.)

Boros György (szerk.)

1901. Emlékezés Kriza Jánosról. A kolozsvári unitárius kollégium írásban és képekben. Kolozsvár.

Bözödi György

1937. Kriza János levelei. In: Erdélyi Helikon. X. 494–501.

Faragó József

1943. Ismeretlen Kriza életrajzok. In: Ethnographia LIV. Gergely Pál

1975. A Vadrózsák második kötete. In: Keresztény Magvető 81. évf. 110–113.

Gyulai Pál

1860. Adalék népköltészetünkhöz. Budapesti Szemle. IX. 272–279.

1878. Emlékbeszéd Kriza János fölött. In: Emlékbeszédek, Bp. 113–130.

Kríza Ildikó (szerk.)

1982. Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Budapest

Kríza Ildikó

1986. Székelyföld nagy fia. Kriza Jánosról születésének 175. évfordulóján. In: Magyar Hírek. XIX. 10–12.

Kriza János

1863. Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény. (Reprint 1987. Bp. Akad. k.)

1943. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–III. Budapest (Viski Károly bevezető tanulmányával)

1956. Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból (A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta.) Bp.

1973. Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény. Bukarest. (Faragó József gondozásában.)

Kriza János

1961. Az álomlátó fiú (Szerk. Kovács Ágnes). Budapest. Móra k.

1972. Csókalányok (Szerk. Kriza Ildikó) Budapest, Móra k.

1999. Székely népmesék (Szerk. Bencsik Gábor, Marton Magda rajzaival) Budapest, Mercurius

Kovács János (szerk.)

1892. Kriza Album. Kolozsvár

1893. Kriza János költeményei. Kolozsvár

Kovács Lajos (szerk.)

1975. Kriza Jánosra emlékezünk. In: Keresztény Magvető. 81. évf. 1–181.

Ortutay Gyula

1942. Kriza János. In: Erdélyi csillagok. Kolozsvár, 149–53.

1973. János Kriza. In: Festschrift für Robert Wildhaber. Basel.

Sebestyén Gyula

1911. Emlékezés Kriza Jánosra. In: Ethnographia. XVII.

Versényi György

1925. Kriza János emlékezete. Kolozsvár. (In: Budapesti Szemle. 1911. 75–111.)

GUZS FERENC

BALÁZS FERENC A VILÁGJÁRÓ

A magyar nép története nem szűkölködik világjárókban, világutazókban. Köztük foglalnak helyet a székely világutazók. Ők egy külön kategóriát képeznek a világjárók csoportjában. Ilyen vonatkozásban három nevet kell megemlítenünk, éspedig: a Kőrösi Csoma Sándorét, a Bölöni Farkas Sándorét és a Balázs Ferencét. Közös vonásuk, hogy mindegyik valami újat hozott, és azzal gazdagította a szellemtörténetet és a magyar kultúrát. Nem szokványosat hoztak, nem a földrajz, nem a természettudományok, nem is a néprajz terén gazdagították a szellemtörténetet, mint ahogy az várható lett volna egy világjárótól. Kőrösi Csoma Sándor a tibeti nyelv terén gazdagította a világkultúrát. Megalkotta a tibeti nyelvtan és az angol–tibeti szótárat, nagymértékben hozzájárulva a világkultúra gazdagodásához. Ami Bölöni Farkas Sándort illeti, nyugat-európai és észak-amerikai útjával a társadalmi gondolkodás, a társadalomtudományok terén gazdagította a magyar kultúrát és a közgondolkodást. A legmodernebb, leghaladóbb liberalizmust és a szövetkezeti gondolat modern változatát hozta magával, egy új lökést adva a magyar